

**BRANIMIR JANKOVIĆ, NIKOLA TOMAŠEGOVIĆ, (UR.), *NADILAŽENJE
NACIONALNE PARADIGME. OD HISTORIOGRAFSKOG NACIONALIZMA
DO TRANSNACIONALNIH PRISTUPA,*
SREDNJA EUROPA, ZAGREB, 2025.**

Ova knjiga predstavlja žestok napad na prisutnost hrvatskoga nacionalnog identiteta u hrvatskoj historiografiji. Nije zabilježen slučaj poput ovoga da se dominantna nacionalna paradigma unutar nacionalne historiografije posve odbacuje i podvrgava lakonskom etiketi-

ranju pa on svakako mora privući znatiželju na kojim su argumentima zasnovane teze autora. Radi se o zborniku s uvodnom studijom urednika i njihovim izborom od deset članaka, izvorno objavljenima na drugim mjestima i prevedenima za ovo izdanje. Već naslov, *Nadilaženje nacionalne paradigme*, zajedno s podnaslovom *Od historiografskog nacionalizma do transnacionalnih pristupa*, s nacionalizmom povezuje hrvatske povjesničare koji su se bavili ili se bave nacionalnom poviješću s manje ili više izraženim nacionalnim stavom, dok se implicira da bi transnacionalni pristupi u historiografiji jamčili metodološku superiornost i oslobođenost od nacionalizma. Neku vrstu slutnje senzacije ili skandala predstavlja afilijacija jednoga od urednika ovoga zbornika koji je i autor uvodne studije, jer radi se o Nikoli Tomašegoviću, višem asistentu s Katedre za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu kojem je funkcija proučavati i podučavati nacionalnu (hrvatsku) povijest 19. stojeća. Drugi je urednik i suautor uvodne studije Branimir Janković, izvanredni profesor s Katedre za svjetsku povijest novog vijeka istoga fakulteta koji se među ostalim bavi svjetskom poviješću i historiografijom na svjetskoj razini te njezinim vezama s hrvatskom historiografijom. Kao recenzenti zbornika navedeni su Zrinka Blažević, redovita profesorica s Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu čije je polje profesionalnog bavljenja među ostalim metodologija historije, i Stevo Đurašković, izvanredni profesor koji se bavi i politikama povijesti na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Ovaj zbornik obrađuje više tema koje su međusobno isprepletene kako se ne bi mogla utvrditi pojedinačna odgovornost autora i recenzenata. No budući da je poznato tko se čime bavi od autora koji su iznijeli određene interpretacije i recenzenata koji su imali dužnost provjeriti iznesene podatke, u ovoj recenziji uzet će se da je Tomašegović odgovoran za temu nacionalizma i hrvatske historiografije, Janković za globalnu historiju, Blažević za metodologiju historije, a Đurašković za politike povijesti.

Zbornik *Nadilaženje nacionalne paradigme. Od historiografskog nacionalizma do transnacionalnih pristupa* nastao je ponajprije iz izbornog kolegija „Historiografija i nacionalizam“ koji je pokrenut, kako piše u knjizi (str. XXXV) početkom akademske godine 2021/22. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Čitanjem uvodne studije „Historiografija i nacionalizam: kritika historiografskog nacionalizma i metodološke alternative“ (str. V–XXXVI) postaje jasno da se u njoj ključni pojam iz naslova zbornika, nacionalizam, ne definira. Umjesto toga, odmah na početku neprimjetno se prelazi s prakse stavljanja nacionalne perspektive u prvi plan u historiografiji na termin „nacionalizam“ (str. V–VI). Taj termin može biti istoznačan sa slijeđenjem nacionalne ideje, ali u brojnim kontekstima nosi negativne konotacije. Na to se u zborniku implicitno računa, isto kao i na nedefiniranost termina „nacionalizam“, jer nacionalizam je ideologija. Implicira se da su svi povjesničari koji se vode nacionalnom idejom u svojem istraživanju nacionalisti (str. XV, XVII) i upravo je jedna od ključnih postavki uvodne studije neodvojivost „nacionalističkih“ shvaćanja takvih povjesničara od većine dosadašnje historiografije. To je osigurano uvođenjem termina „historiografski nacionalizam“. Profesionalna hrvatska

historiografija počevši s Račkim, koji se smatra osnivačem moderne hrvatske povijesne znanosti, također je za Tomašegovića „historiografski nacionalizam“ (str. XVI–XVII), a kako je riječ o ideologiji onda ne može biti riječi o znanosti što bi značilo da do poznanstvenjenja hrvatske historiografije uopće nije ni došlo. Nije ni čudno da se knjige Mirjane Gross, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb, 2001.) i *Vijek i djelovanje Franje Račkoga* (Zagreb, 2004.) ne koriste niti na kolegiju „Historiografija i nacionalizam“ niti u ovoj knjizi. Shvatljivo je i da Blažević kao recenzentica nije reagirala na ove tvrdnje jer odbacuje ili joj je krajnje problematičan profesionalni status historije (v. članak Mirjane Gross, „Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti“ u *Historijskom zborniku* 62 (2009), 191–192).

Kako je došao do uvjerenja i koji su mu argumenti da je profesionalna hrvatska historiografija od svojih početaka u 19. stoljeću do današnjeg 21. stoljeća (str. XX, XXVI) oblik nacionalističke ideologije Tomašegović ne navodi, no opravdanje toga stava ispravno vidi u „neprijepornim“ konstruktivističkim teorijama o naciji i nacionalizmu. Prema njima je „modernizam (...) inaugurirao konstruktivizam u okviru istraživanja nacija i nacionalizma, ideju da je nacija intelektualni, kulturni, društveni i politički konstrukt modernog doba“ (str. VIII–IX), pri čemu treba naznačiti očitu omašku da je (po Tomašegoviću) „modernizam“ (moderna hrvatska historiografija) bila predstavnik onoga što on odbacuje kao „esencijalizam“. No ono što je važno jest da se od teze da je (hrvatski) nacionalni identitet konstrukt modernizma u uvodnoj studiji prešutno zaključuje da ne postoji nikakav predmoderni hrvatski identitet, a time se odbacuje bilo kakvo postojanje realnog povijesnog temelja nacionalnog identiteta prije modernog doba, jer sve je to „izmišljanje tradicije“. Upravo takve studije proglašavaju modernu i suvremenu hrvatsku historiografiju oblikom nacionalističke ideologije. Odnosno, radi se o jedinjoj (po mojem znanju) konstruktivističkoj studiji o tobožnjem nepostojanju predmodernog hrvatskog identiteta, onoj Johna Van Antwerpa Finea ml., *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods* (Ann Arbor, 2006.). Fine je naime u toj knjizi nacionalističkima proglasio većinu hrvatskih povjesničara, a imenom Josipa Lučića, Franju Šanjeka i Tomislava Raukara (str. 164, 178, 180).

No moglo bi se postaviti pitanje gdje je uopće problem sa sâmim „nacionalizmom“, odnosno slijeđenjem nacionalne ideje koje počinje u 19. stoljeću? Jer tada se budi nacionalna svijest kulturnim pothvatima (među ostalim, budnicama, književnošću s motivima povijesne tematike, osnivanjem čitaonica, nacionalnom historiografijom) koji vode stvaranju hrvatskih nacionalnih institucija (reformirano sveučilište, akademija) i udruženja koje i putem profesionalne historiografije proučavaju povijesni razvoj sastavnica modernoga hrvatskog nacionalnog identiteta. Tu se dolazi do spoznaje da je u ovoj knjizi djelovanje nacionalnih hrvatskih institucija prikazano „naglavačke“, odnosno one ne proučavaju i ne čuvaju znanje o realnom povijesnom temelju hrvatskog nacionalnog identiteta već šire i potiču nacionalizam koji ne

može ostvariti svoje ciljeve kulturnim pothvatima, već jedino nasilnim metodama. Tako se ponovno dolazi do pojma „historiografski nacionalizam“ koji znači „širenje nacionalizma pomoću historiografije“. Naime, za Tomašegovića ona historiografija koja služi „nacionalizmu“ u „svome eksplicitnom obliku“ može voditi opravdanju „osvajanja teritorija i ratova, masovnih zločina, etničkih čišćenja i genocida“, dakle implicira se da nacionalna ideja osim navedenih nema drugih metoda (str. XXII–XXIII), a za tu tobožnju nužnu povezanost ne nude se dakako argumenti, samo opravdanje da patriotizam može lako prijeći u nacionalizam (str. XXV). Nacionalne institucije podržavaju „projekt izgradnje nacije i države“ (str. XVI) koji je nacionalistički jer reproducira nacionalističke obrasce (str. XII; budući da se govori i o historiografiji 21. stoljeća misli se i na suvremenu Republiku Hrvatsku, str. XX), nacionalne povijesti nisu istinite već se (umjesto na izvorima i njihovoj kritici) zasnivaju na narodnom vjerovanju (str. XXII), povjesničari koji se vode nacionalnom idejom ništa ne govore o prošloj zbilji već su pedagozi i glasnogovornici nacionalizma (str. XVII) dakle propagandisti, oni koji nisu osvijestili svoj „nacionalizam“ upadaju u „idealiziranje vlastite nacije, a stereotipno i antagonizirajuće prikazivanje susjednih nacija“ (str. XXIV), potrebno je nadići nacionalne manifestacije javne povijesti (str. XXXII) i tako dalje i tako dalje.

Cijela je navedena tirada (kojom se zapravo otkriva da se pod nacionalizmom razumije šovinizam) posljedica („neosviještenog“) shvaćanja da je nacionalna historiografija „priča“ izmišljena od moderne koja nema veze s prošlom zbiljom niti realnim trenutnim stanjem, obična propaganda pa ju je metodama poput „nacionalne ravnodušnosti“ (str. XII) moguće nadići. Tomašegoviću s Katedre za nacionalnu (hrvatsku) povijest nije palo na pamet da suvremeni hrvatski nacionalni identitet ima realne povijesne temelje u predmodernosti i da profesionalna hrvatska historiografija donosi spoznaje o počecima i povijesnom razvoju njegovih sastavnica poput jezika, običaja, bogoslužja i umjetnosti te da nacionalne kulturne i obrazovne institucije čuvaju, proučavaju i prenose znanje o tome. Iako bi se očekivalo da uvodna studija zagovara internacionalizam, neobična je, ali ne i posve iznenađujuća činjenica, da je jedina „nadnacionalna“ kategorija koja se spominje u knjizi jugoslavenstvo, ali nikako ne ono koje bi uključivalo nacionalne sastavnice (str. XIX–XX). Po tome izgleda da je ova knjiga, iako se koristi konstruktivizmom kao sredstvom dokazivanja, u svojim glavnim tezama zapravo inspirirana ideologom marksizma-lenjinizma Lukom Bogdanićem i njegovom knjigom *Identità inquieta. La questione nazionale nei Balcani occidentali* (Rim, 2020.). U njoj se kao revolucionarno nova promišljanja nude stare isprane teorije marksizma-lenjinizma o hrvatskoj naciji kao izmišljenom konstruktivnom industrijalizaciji i moderne epohe, a o Republici Hrvatskoj kao plodu nacionalističke ideologije i separatizma od Jugoslavije.

Zbog svega navedenog nije iznenađujuće da za dokazivanje svojih teza zbornik nije mogao naći širok raspon sugovornika među povjesničarima. Tako je od pet donesenih studija nacionalizama čak dvoje sociologa (Rogers Brubaker, „Etnicitet bez grupa“, str. 27–58, i Jonathan

Heaney, „Emocije i nacionalizam: ponovno razmatranje“, str. 95–119) koji zagovaraju danas odbačene konstruktivističke teorije koje su bile u svome zenitu krajem 20. stoljeća i koje su našle svoj izraz u Fineovoj knjizi. Od povjesničara tu su tek Lloyd S. Kramer („Historijske pripovijesti i značenje nacionalizma“, str. 3–26), Tara Zahra („Zamišljene nezajednice: nacionalna ravnodušnost kao analitička kategorija“, str. 59–93) i Eric Storm („Osvit novog doba u studijama nacionalizma? Neki svježiji poticaji za nadilaženje historiografskog nacionalizma“, str. 121–142). Treba se zadržati jedino na Kramerovu članku jer se tu prvi puta u zborniku javlja definicija nacionalizma. On je tobože „ideologija i politički pokret koji smatra da su nacija i suverena nacionalna država ključne, uvijek prisutne vrijednosti“ (str. 4–5). Naime, takva definicija omogućuje Tomašegoviću da implicira kako je Republika Hrvatska (koja je u Ustavu definirana kao nacionalna država hrvatskog naroda, a u preambuli Ustava izražava se njegova tisućljetna nacionalna samobitnost i državna opstojnost) produkt nacionalističke ideologije. Nacionalizam u negativnom smislu zapravo je ideologija koja nacionalnost smatra odlučujućim elementom ljudskog bivanja i time svjesno krivotvori realnost, a u slučaju historiografije prošlu zbilju. Što se tiče ostalih dviju studija, one su izabrane jer se (gradeći na tezama Erica Hobsbawma, Ernesta Gellnera i Benedicta Andersona koje se u specijalnoj povijesnoj literaturi više ne uzimaju ozbiljno u obzir) slažu s izjednačavanjem nacionalne ideje u historiografiji s nacionalizmom kao modernim izmišljanjem tradicije te ne priznaju predmoderne korijene suvremenih europskih nacija jer s tom tematikom i relevantnom literaturom uopće nisu upoznati ili ih ne priznaju. Argumente za svoje teze autori ne navode, već naprosto konstatiraju da su „primordijalne“ teorije pobijene u „revolucionarnim“ djelima Hobsbawma, Gellnera, Andersona i drugih. Suvremene nacionalne države nešto su nazadno i negativno, prema rezultatima djela Stefana Bergera i Siniše Maleševića koji su „mesijanski“ historiografiju oslobodili od nacionalizma pokazavši kako su nacionalne države zasnovane na kontinuiranom nacionalističkom tlačenju svojih stanovnika.

Kao svojevrstan „spas“ historiografije od „nacionalizma“, ovaj zbornik predlaže bavljenje transnacionalnom, ponajprije globalnom historijom, što spada u Jankovićevu domenu. Ovdje treba napomenuti da se, suprotno glavnoj tendenciji zbornika, u njemu javlja jedan disonantan ton koji tvrdi da „nema potrebe za potpunim odbacivanjem nacionalne povijesti“ (str. XXV). No tvrdi se i da je globalna historija metodologija povijesnog istraživanja, odnosno metodološki pristup, kako se pogrešno implicira već u podnaslovu zbornika, a ne polje istraživanja, što je osnovna greška koja se javlja više puta (str. XXVI–XXVIII) i na koju je Blažević svakako trebala reagirati. U vezi „metodoloških“ alternativa nacionalnoj paradigmi zbornik donosi pet priloga, „*American Historical Review* razgovor: o transnacionalnoj historiji“ (str. 145–174) u kojem su sudjelovali Christopher A. Bayly, Sven Beckert, Matthew Connolly, Isabel Hofmeyr, Wendy Kozol i Patricia Seed, potom priloge Michela Espagnea („Komparacija i transfer: pitanje metode“, str. 175–197), Michaela Wernera i Bénédicte Zimmermann („Komparacija,

transfer, ispreplitanje. *Histoire croisée* i izazov transnacionalnog“, str. 199–227), Christophea Charlea („Globalna historija, nacionalna historija? Kako pomiriti istraživanje i podučavanje“, str. 229–240) te Richarda Draytona i Davida Motadela („Rasprava: budućnost globalne historije, str. 241–270 – u ovaj su prilog polemički uključeni David A. Bell i Jeremy Adelman). Radi se uglavnom o zanimljivim priložima, može se pretpostaviti, u Jankovićevu izboru, koji raspravljaju o terminima, opsegu i metodološkim pristupima unutar polja globalne historije (u slučaju Charlea o nadopunjavanju nacionalne i globalne povijesti), no ostaje činjenica da se u tome okviru i istim pristupima itekako može pisati i o globalnoj historiji i transnacionalnim transferima nacionalizma shvaćenog kao šovinizma, rasizma itd. U tome smislu propada uključivanje globalne historije kao alternative „nacionalizmu“, kako je prema Tomašegovićevoj sveobuhvatnoj koncepciji izloženo u uvodnoj studiji.

Zaključno se kroz brojna impliciranja i nedovršene rečenice može „dešifrirati“ glavna misao zbornika koju Tomašegović nije eksplicitno formulirao. Moderna i suvremena hrvatska historiografija 19., 20. i 21. stoljeća koja se bavi nacionalnom poviješću oblik je nacionalističke ideologije (str. XVI–XVII, XX, XXVI) čiji je cilj ostvarenje nacionalne države (str. XVI), suvremene Republike Hrvatske (str. XX), a za nacionalizam, na koji se svodi i patriotizam (str. XXV), ne navodi se da ima drugih metoda za ostvarenje svojega cilja od „osvajanja teritorija i ratova, masovnih zločina, etničkih čišćenja i genocida“ (str. XXIII). Oni povjesničari koji se vode nacionalnom idejom u svojem istraživanju obični su propagandisti (str. XVII) jer suvremeni hrvatski nacionalni identitet nema osnove u prošloj zbilji (str. VIII), on zapravo niti danas ne postoji (str. XXXI).

Na kraju ispada da se u pogledu ove knjige ipak ne radi o senzaciji nego o skandalu, posebice ako se u organizaciji Katedre za hrvatsku povijest već godinama održava kolegij „Historiografija i nacionalizam“ sa sadržajem izloženim u uvodnoj studiji. Ta činjenica isključuje mogućnosti da se u slučaju ovoga zbornika radi o nekoj vrsti šaljive podvale („slučaj Sokal“), a to bi se moglo pomisliti jer u zborniku ima doista komičnih tvrdnji (primjerice, da se nacionalne povijesti baziraju na „narodnom vjerovanju“). No čitava je knjiga paradoksalna ima li se u vidu činjenica da se viši asistent s Katedre za hrvatsku povijest bavi hrvatskom poviješću da bi je raskrinkao kao izmišljotinu koju bi trebalo nadići globalnom poviješću, dok istovremeno optužuje za šovinizam, pod kojim shvaća nacionalizam, većinu povjesničara koji se ozbiljno bave hrvatskom poviješću. Zbog nespojivosti tvrdnji iznesenih u ovoj knjizi i svoje funkcije podučavanja hrvatske povijest 19. stoljeća i fenomena odnosa historiografije i nacionalizma, bilo bi pohvalno kada bi Tomašegović smogao snage pronaći profesionalno ispunjenje u nekoj drugoj povijesnoj disciplini, čija načela ne bi bila u oštroj suprotnosti s njegovim stavovima. Jednako bi pohvalno bilo kada bi se Janković, Blažević i Đurašković distancirali od ove knjige, ili barem od njezina dijela koji se bavi „nacionalizmom“.

Matko Globačnik